

Historik över Gästis

År 1374 flyttades Aska härads tingslag från Sjökuila till Motala, som alltmer blivit en försörjningsort för Vadstena kloster och orten fick därigenom mera betydelse. Det fanns då ingen bro över Motala Ström utan troligen bara ett vadställe. Bro fanns längre ned i Strömmen vid Djupgatan.

Den märkligaste platsen med de mest säregna traditionerna är Gästis, vilket man kan säga förr var ortens administrativa centrum. Där låg det gamla "Motala Hus", i tur och ordning och ibland samtidigt, kungligt jaktstätt, krog och tingshus. Här var tingsplats sedan 1300-talet och här förekom ortens kanske äldsta institution, den årligen återkommande kyndelsmässommarknaden, vilken dock när förhållandena det tillät hölls på Motalaviken, där varorna breddes ut på isen för påseende. Vid Gästis hölls de första sockenstämmorna och många både för häradet och samhället viktiga spörsmål ha avgjorts här

På 14 -1500-talet ägdes Gästis av kronan. Gustaf Vasa hade inte direkt anknytning till Gästis, men på gästgivargårdens område, kanske just på platsen för hertig Johans Motala Hus, låg Gustaf Vasas kungsgård, som brändes av danskarna den 23 december 1567.

Under 15 -1600-talet var det ett veritabelt busliv vid Gästis med dueller, mord och supgillen. Det omtalas t.o.m. att en del söp sig så fulla att de ramlade i från den skrabbiga träbron och drunknade.

Mellan åren 1609-1618 innehades Gustaf Vasas näst yngste sons, hertig Magnus, hertigdöme av hertig Johan 1589-1618, son till kung Johan III i hans andra äktenskap ,och kusin till Gustaf II Adolf. Hertig Johan av Östergötland bodde i Vadstena 1606 och vistades stundom i Motala för att fiska och jaga.

Kvarnbyggaren, laxfiskaren och mjölnaren Gudmund Nilsson fick då i uppdrag att bygga hertigen ett "våningshus". Motala Hus, Herrebyggningen eller Kungshuset blev också färdigt mellan åren 1607-1611. För detta arbete blev Gudmund förlänad Ervasteby och gjorde senare anspråk på att få vägar fram till Boren. År 1618 dog hertigen och fick på så sätt inte mycket glädje av sitt Motala Hus.

År 1620 talas det om en krögare på Gästis, som då, redan också tagits i anspråk som tingslokal. En karta från 1630 visar, att Motala Hus var ett kort men högt tvåvåningshus.

Förmodligen är det denna byggnad, som i 1686 års reduktionsjordebok på följande sätt omnämnes: "Motala hus, som (nu) för tiden till Krogh brukas, med tilllydande tomt och åkerlycka af den gamle trädgården uppgjord".

Krögaren hette vid denna tid Anders Joensson.

Det område i Motala, där gästgivaregården, och gamla, tingshuset stå, finnes angivet på kartor från åren 1637, 1712, 1717, 1781, 1806, 1823, 1848, 1882, 1892, och 1913 och förmodligen på ännu flera från samma tid. Dessa kartor måste läsas med en viss försiktighet. Norratrecknet är osäkert som orienteringsmärke. Det pendlar i det närmaste mellan NNV och NNO vid jämförelse mellan olika kartor. Strömmens strand har högst varierande form, vilket kan bero på förändringar orsakade av strömmen själv under årens lopp, men även av människohand, dock är ett par av kartorna i hög grad feltecknade. På de äldsta är husen ibland ritade utan tanke på orientering i rätt väderstreck och större än vad som motsvarar kartskalen.

I den utredning om nuvarande Gästisbyggnaden, som doktor Bengt Cnattingius på sin tid gjorde, säges det om källarna under den del av byggnaden, som är närmast strömmen, att de kunna "med rätt stor säkerhet utpekade som markvåning till det av hertig Johan år 1608 uppförda huset". Detta synes vara bekräftat av 1637 års karta, som visar den inhägnade byggnadstomten för det av kvarnbyggaren Gudmund Nilsson uppförda hertig Johans hus. Endast den del av nuvarande Gästisbyggnaden, som är närmast strömmen, får plats på ovannämnda tomt. I en av källarna lär synas spår efter en eldstad. Som en ren gissning skulle man kanske förmoda, att huset räckte från nuvarande Gästisbyggnadens mot strömmen vända gavel närapå fram till källardörren på fasaden åt Gästistorget. Mindre storlek har dock även framhållits som trolig. Motala Hus säges vara förfallet redan år 1645. Detta förfall måste ha gått mycket långt, eftersom det då ansågs lämpligt att flytta tinget till Sjökumla, vars tingslokal även då var i dåligt skick, men dock måste ha varit bättre än den i Motala för att en flyttning skulle vara motiverad. Då, tingen år 1673 åter började hållas i f.d. Motala Hus, var detta, troligen grundligt ombyggt till tingslokal.

I alla händelser hade så skett långt föres år 1760, vilket år Br**cman uppger att av Motala Hus "är ingenting mera än källaren i behåll under gamla tingsbyggnaden". Av detta uttryck framgår, att ett nytt tingshus då fanns. På karta år 1781 är en byggnad inritad något framför ännu kvarstående f d tingshuset och på karta år 1806 är just den byggnaden betecknad som tingshus, vilket sålunda var det andra i ålder räknat. Någon gång före år 1760 bör man följaktligen ha upphört att använda det till tingshus ombyggda Motala Hus för detta ändamål. Det vid samma tid nybyggda tingshuset ersattes i sin tur av det till år 1964 kvarstående f. d. tingshuset, det tredje i ålder räknat. Detta sista lär ha uppförts i mitten av 1800-talet.

Ehuru beteckningen Motala Hus ingalunda behöver betyda en enda byggnad, kan man förmoda att även Motala krog först var beläget i själva huset. Emellertid nämner krögaren Anders Joensson år 1696 i ett brev till guvernören Gyllenstinerna, att han under 31 års tid arrenderat krogen och där byggt sex hus och anlagt en liten trädgård (Hertig Johans stora trädgård hade för länge sedan utlagts till åker), Dessa nya hus utgjorde väl den grundliga förbättring av krogen som utfördes omkring år 1667. Ett av dessa hus var måhända en flygel till gamla Motala Hus, utgående vinkelrätt från detta,

vid dess från strömmen vända gavel och ut på Gästistorget Tecknet på kartan år 1712 och 1717 ger anledning förmoda, att en sådan flygel fanns då. Rörelsen vid krogen var livlig, vilket framgår av att både Bondebacka, Södra Freberga och Hårstorp hade skyldighet att släppa till skjutshästar när krögarens egna icke räckte till och med tiden blevo kroglokalerna åter för små. I

skatteköpshandlingar år 1727 anfördes, att dåvarande krögaren Lars Pilström, "denna vår låtit uppsätta en vacker byggnad ut åt landsvägen, med en sal under, trenne nattstugukamrar ovanpå, vilken redan är till stommen uppsatt, men tänker den färdig göra nu i sommar". Denna flygel utgick säkerligen från den mot strömmen vända gaveln av Motala Hus - Tingshuset, vinkelrätt mot detta och ut på Gästistorget. När det ombyggda Motala Hus framåt mitten av 1700-talet upphörde att vara tingshus, ingick även denna byggnad helt i krogen. På karta av år 1781 och 1806 kallas krogen gästgivaregården och består f.d. tingshus samt två flyglar.

På platsen för Motala Hus, som ombyggts åtminstone en gång, enligt vad som ovan sagts, uppfördes till sist gästgivaregården. Byggnaden har uppförts i två etapper. Först byggdes delen närmast strömmen, till

En längd av drygt 19 meter. Denna del måste ha uppförts före år 1820 ty den återfinnes på Thersners vackra kopparstick av detta. år Den ojämna placeringen av övre våningens fem fönster åt parken är exakt densamma på bilden och på Gästisbyggnaden.

På 1830-talets stora koleraepedemi fanns vid Motala karantänplats. Bevakningschef var löjtnant Carl C Grönhagen. Med en kommendering, som tidigare tjänstgjort bland kronoarbetarescorpsen (straffångarna) vid Borghamns kalkstensbrott och som utom Grönhagen utgjordes av två underofficerare och 25 meniga livgrenadjärer, hade Motala spärrats mot kolera. Truppen inkvarterades på gästgivaregården och fick postera en bra bit därifrån på ömse sidor om Motalaviken, där den slet ont i ur och skur och saknads möjlighet att få något till livs. Vad värre var att ingen Motalabo ville ta manskaper i maten mot den fastställda avlöningen.

Först år 1845 uppförde dåvarande gästgivaren, f.d. fanjunkaren Hercules, en förlängning av byggnaden i den från strömmen vända änden, varigenom Gästis fick sitt slutliga utseende med en längd av drygt 34 meter. Denna tillbyggnad, vars tillkomst omnämnes med beröm i samtida tidning, innehöll bl.a. en stor sal på övre botten, mättand 11,5 x 8,5 meter kallad Hercules övre salong. Ehuru ej fullt färdig invigdas denne, med Oscarsbalen år 1845. Här anordnades of ta baler med regementsmusik, här hölls basarer, akrobater och trollkontnärer gävo uppvisningar och här spelades teater ända till dess att dessa föreställningar flyttades till den lämpligare teaterlokal i Arbetareförningens byggnad vid Motala Verkstad

Den ena av gästgivaregårdens flyglar, den närmast strömmen, finnes kvar ännu på 1848 års karta, men på den av år 1882 är den borta. År 1850 talas om Gästis krogar - då fanns sålunda flera

kroglokaler där. På 1860-talet kallas Gästis "Hotell Prins Carl" och parken benämndes "Strömparterren"

Gästis är den enda historiska platsen i själva samhället. Sin glanstid hade det i slutet av 1800-talet med regementsmusik och fem vita bryggor i strömmen. Den tjänstgjorde som gästgivaregård ända till 1911 för att sedan bli kafé och militärförläggning åt hemvärnet.

Ekonomibyggnaderna, ladugård m.m. låg år 1806 mitt emot gästgivaregården, på andra sidan av landsvägen och tätt intill denna, men år 1848 voro de belägna från vägen, inom det område, som utgör nuvarande kvarteret Vätterviken.

Fasad mot väster (riktning sydöst)

Fasad mot väster (riktning öst)

Fasader mot väster (riktning nordöst)

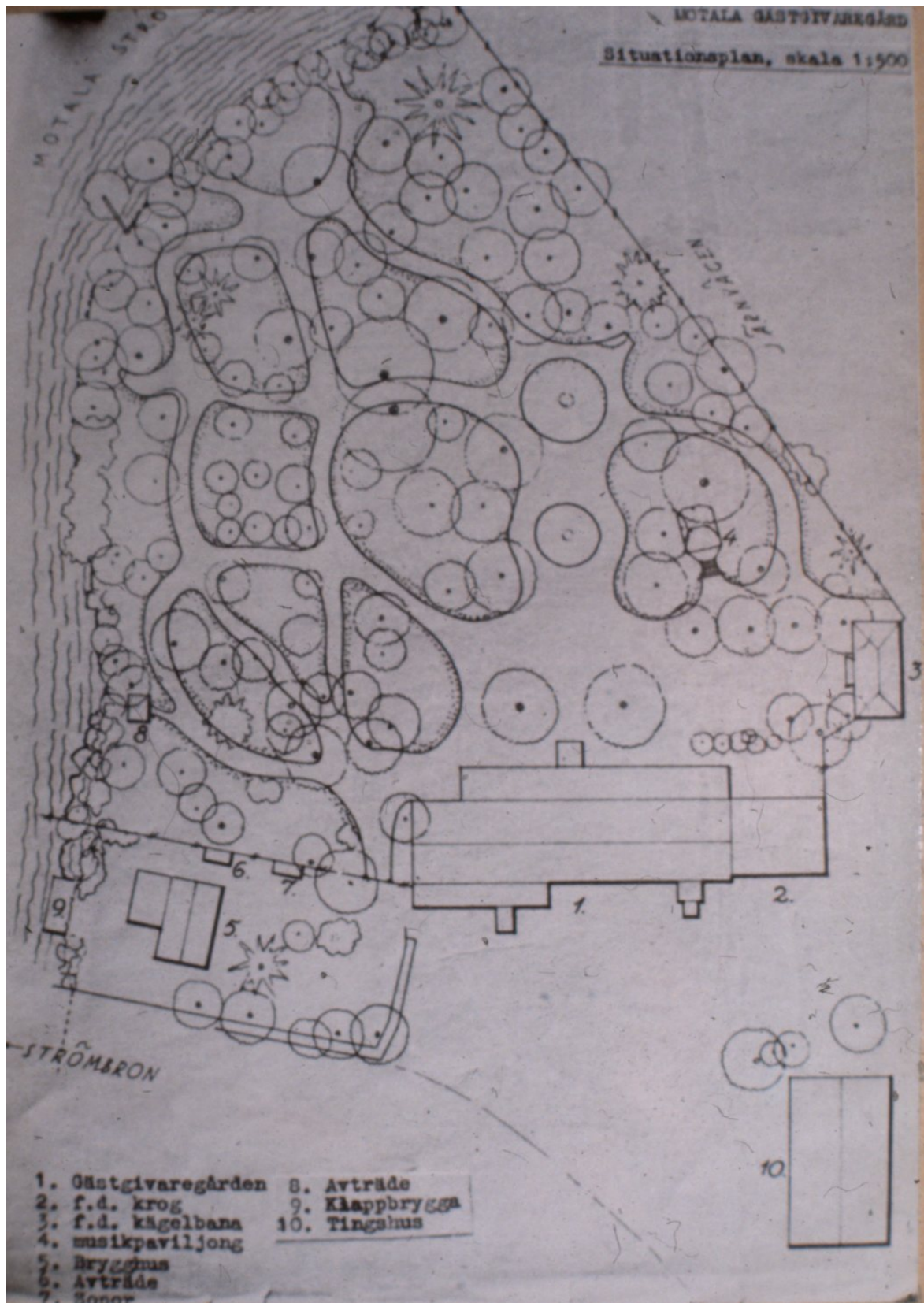
Krogen "Fördärvet"

Gästisparken omkring sekelskiftet

Gästisbyggnaden revs i slutet av maj månad 1964 endast den kulturhistoriskt intressanta källaren från hertig Johans tid sparas. Av bebyggelsen på området kvarstår också brygghuset eller bagarstugan vid sista brokaret. På en teckning som förvaras i museet finns brygghuset och kyrkan återgivna. Teckningen är daterad år 1810. Huset torde alltså vara ett av samhällets äldsta

På, den tiden var praktiskt taget all verksamhet och byggnation i Motala koncentrerad till södra I delen av Motala Ström och detta förhållande fortsatte ända fram till 1840-1850-talet under den kände kommunalmannen och bryggaren Rosendahls tid.

*Strömmen vid ovannämnda broar fanns också ett vattenhjul med pumpverk som levererade vatten till området. Strömmen var ju betydligt stridare, innan kraftverket uppfördes. Bryggerhuset-bagarstugans framtida öde är ovisst. Det står i alla händelser ej i vägen för framtida tillfartsleder och det borde - med lite god vilja - kunna bevaras.

Skrivelse till byggnadsnämnden i Motala från Riksantikvarieämbetet, Stockholm den 3 augusti 1964,

Bertil Berthelson/Åke Nisbeth

Med skrivelse den 31 juli 1964 har stadsarkitekten R Molin, Motala, till riksantikvarieämbetet översänt ett förslag till överbyggnad på källaren vid gamla "Gästis" i Motala. Ämbetet får i anledning härav meddela att ämbetet ur sina synpunkter livligt förordar att förslaget ifråga kommer till utförande.

Materialet till denna redogörelse är hämtat ur: Motala Ström från Vättern till Boren. Motaladalens historia av rektor Carl Larsson . ÖSTGÖTAKRÖNIKÖREN av Björn Gottlieb 1800-talats stora koleraepidemier.

MOTALA TIDNING den 29/9 1950, 13/4 1951, 11/5 1951, 25/11 1953, 12/11 1955 och 2/6 1964.
Motala i stadsarkitektkontoret i december 1965.

Ragnar Molin/XXXXX XXXXX

Gästistorget från Strömkronan